

Sanatarkasti venäjistä suomeksi

M a r j a J ä n i s

Kääntämisen ja kääntäjien merkitys suomalaisen Venäjä-kuvan rakentumisessa on jäänyt käsittelemättä, vaikka suomalaisten Venäjä-kuvaa on viime aikoina ihmetelty ja tutkittu monesta näkökulmasta. Käännöstieteessä on 2000-luvulla puhuttu kääntämisen merkityksestä, kääntäjien vallasta ja heidän työnsä tekemisestä näkyväksi. Tässä artikkelissa venäjistä tehtyjä suomenoksia tarkastellaan käännöstieteen uusien lähestymistapojen ja tutkimustulosten valossa, ja keskiössä ovat asiatekstit.¹ Lähtökohtana on kirjoittajan intuitiivinen havainto, joka on todettu paikkansa pitäväksi tutkimuksissakin (Vehmas-Lehto 1989; Jänis 1991; Eskola 2002; Mauranen 2004; Kemppanen 2008; Probirskaja 2009): venäjistä käännetään suomeksi sanatarkasti ja osittain eri tavalla kuin muista kielistä.

Kääntämisen tutkimusta

Käännöstieteessä käännöksestä puhutaan monilla dikotomioilla – ”vapaa ja kaunis” vs. ”uskollinen ja ruma”, ”vapaa” vs. ”sanatarkka”,

”ekvivalentti” vs. ”adekvaatti”, ”tarkka” vs. ”hyväksyttävä” – mutta myös kyseenalaistetaan niitä. Yksi käännöstoimintaa kuvaavista dikotomioista ovat käsitteet vieraannuttaminen (*foreignization*) ja kotoistaminen tai kotouttaminen (*domestication*), joita amerikkalainen Lawrence Venuti (1995; 1998) käyttää kuvaamaan angloamerikkalaista käytäntöä: kun käännettäessä kotoutetaan, vieraan kulttuurin piirteet häivytetään ja samalla yhdenmukaistetaan maailmankuvaa ja viedään mahdollisuus ”erilaisen” kokemiseen. Venuti peräänkuuluttaa vieraannuttavaa kääntämistä, vaikeasti luettavaa ja vieraan kielen ja kulttuurin erityispiirteet välittävää tekstiä. Häntä on kritisoitu siitä, että hän tekee yleistyksiä suuren kieli- ja kulttuuri-piirin pohjalta. Tilanne on toisenlainen pienillä kielialueilla. Latvialainen käännöstieteilijä Ieva Zauberga (2001, 269) viittaa useisiin tutkimuksiin, joissa on osoitettu, että käännökset pienten kielialueiden kulttuureihin ovat sanatarkempia kuin ”pienistä” kielistä suurten kielialueiden kulttuureihin. Vaikka Venuti käytti käsitteitään suppeassa kontekstissa, ne ovat alkaneet elää omaa elämäänsä käännöstieteessä: ilmeisesti niillä pystytään kuvaamaan kääntäjän valintoja ja kääntämisen ehtoja. Maria Tymoczkon (2007, 81) mukaan kääntäminen on metonymistä: se on osittainen ja fragmentoitu kuva lähtötekstistä ja sen takana on priorisointeja ja valintoja.² Kääntäjä ei voi välittää kaikkea lähdetekstistä kohdekielellä ja kohdetekstiin, koska kielet ovat erilaisia ja kulttuurit epäsymmetrisiä, ja teksti saattaa asettaa ristiriitaisia vaatimuksia: siinä voi olla monimutkainen muoto, vaikka selkeä sisältö, tai liikaa ja tarpeetonta informaatiota.

Vieraannuttaminen ja kotouttaminen käännösstrategioina ovat kääntäjän ja/tai hänen takanaan olevien instituutioiden vallassa. Kun käännetään niin, ettei käännöksen kieli juurikaan erotu kohdekulttuurin muiden tekstien kielestä, teksti on kotoutettu ikään kuin osaksi kohdekulttuurin tekstien joukkoa. Jos taas käännetyn tekstin kieli erottuu selvästi kohdekielestä, se voi viehättää eksoottisuudellaan, mutta vaarana on myös se, ettei tekstiä lueta tai sitä lukevat vain asiaan vihkiytyneet entusiastit. Jos kieli on outoa, voidaan ihmetellä, miten kummallisia tuon kulttuurin ihmiset ovat, kun niiden kielikin on niin kummallista.

Kääntämisestä on aina keskusteltu ja annettu ohjeita, mutta järjestelmällinen tutkimus ja siihen perustuva kääntämisen opetus alkoi kehittyä vasta 1950–1960-luvulla. Kansainvälisten yhteyksien lisääntyminen merkitsi ammattitaitoisten kääntäjien ja tulkkien tarpeen kasvua. Kulttuurien välinen viestintä oli myös paljolti epäonnistunut viime vuosisadalla. Maailmansotien syitä pohdittaessa jouduttiin kysymään, mikä merkitys oli vieraan kulttuurin, kulttuurisen Toisen, väheksymisellä ja mikä rooli siinä oli kääntämisellä ja kääntäjillä. Mona Baker (2006, 75) muistuttaa kirjassaan *Translation and Conflict*, että viholliskuvan ja -kulttuurin luomiseen tarvittava valikoivuus (*selective appropriation*) on usein ollut ja on edelleen kääntäjien ja tulkkien tehtävä. Jos asioita ei ratkaista puhumalla, aseet puhuvat. Useimmiten sotien vastapuolet puhuvat eri kieltä, ja silloin tarvitaan tulkkveja ja kääntäjiä.³ Kuitenkaan esimerkiksi venäjän kielelle ja kieleltä kääntäneiden ja tulkanneiden henkilöiden toiminnasta Suomessa sodan aikana ei ole juurikaan tutkittua tietoa.⁴

Kääntämistä koskevat vastakkaiset näkemykset ja teoriankehittelyt voidaan Tymoczkon mukaan (2007, 25) liittää 1900-luvun historiallisiin kehityskulkuihin. Lingvististen käännösteorioiden pohjana on sotia edeltänyt ja sotien aikainen vakoilutoiminta, jossa käytettiin salakieliä ja purettiin niiden koodeja. Myös varhaisissa lingvistisissä käännösteorioissa kääntämistä pidettiin kielikoodin vaihtamisena. Neuvostoliitossa

lingvistiset teoriat olivat vallitsevassa asemassa 1950-luvulta lähtien, ja käännöstieteessä etsittiin ja luokiteltiin vakiintuneita käännösvastineita (*zakonomernye sootvetstvija*) lähdekielen ilmauksille. Kielitieteen uudet suuntaukset, erityisesti kielenkäytön tutkimukseen keskittyvät, kuten sosiolingvistiikka, pragmatiikka ja tekstilingvistiikka, ovat olleet merkityksellisiä lingvistisen käännösteorian kehitykselle niin idässä kuin lännessä. Ns. funktionaalisten käännösteorioiden taustalta löytyy Tymoczkon mukaan (emt.) 1930-luvun, toisen maailmansodan ja kylmän sodan aikainen poliittinen propaganda: oli tarpeen tietää, miten sanoma saataisiin tehokkaasti perille määrätulle kohdeyleisölle. Funktionaalisten teorioiden kehittelyyn vaikutti myös Raamatun kääntäminen hyvinkin erilaista kulttuuria edustavien ihmisten kielille, mikä antoi sysäyksen amerikkalaisen raamatunkääntäjän ja kääntämisen tutkijan Eugene O. Nidan dynaamisen ekvivalenssiteorian kehittelylle jo 1960-luvulla. Sen mukaan kääntämisen tavoitteena on, että lähdetekstin ja käännöksen tekstin lukijan reaktiot olisivat mahdollisimman samankaltaisia. Dynaamisen ekvivalenssin pohjalta on kehitelty erilaisia funktionaalisia ekvivalenssiteorioita, joissa käännettävän tekstin käyttötarkoitus auttaa ohjaamaan ja perustelemaan käännösratkaisuja.⁵ 2000-luvulla kulttuurinen käänne käännöstieteessä on johtanut postmodernismin ja dekonstruktionismin vaikutuksesta pohtimaan, mitä tarkoittaa se, että merkitykset tulkitaan ja konstruoidaan aina uudelleen niitä tulkitsevien yhteisöjen viitekehyksissä ja sosiokulttuurissa tilanteissa (Lianeri 2002, 2).

Käännöksen ja originaalin täydellinen vastaavuus on mahdotonta – eikä siihen pyrkiminen aina ole edes toivottavaa. Lähtötekstillä on enemmän merkityksiä kuin minkä käännös pystyy välittämään. Päätöksentekijänä kääntäjä käyttää valtaa, mutta hän on samalla käännöksen tilanteen vallankäyttäjän palvelija ja kääntämisen perusehtojen mukaisesti lojaali alkutekstin kirjoittajalle. Kääntäjästä käytetään kaksoissitoutuneisuutta kuvaavia metaforia: ”kahden herran palvelija”, ”kaksoisagentti”.

Kääntäjät ovat usein sekä valtainstituutioiden että alistettujen asialla ja heillä on sitoumuksia kahteen suuntaan: he edustavat pysyvyyttä ja luovat status quo'ta, mutta tuottavat myös uusia representaatioita. (Gentzler & Tymoczko 2006, xix.) Miten venäjistä suomeksi kääntävät ovat asettuneet tänne kaksoissitoumusten kentälle? Sitä pohdin seuraavassa historian, tutkimuksen ja erilaista kääntämistä edustavien esimerkkien valossa.

Venäjistä suomeksi – historiaa

Kun Suomi oli osa Ruotsin valtakuntaa, Ruotsin ja Venäjän suhteita hoitivat yleensä venäjää taitavat suomalaiset välittäjät Viipurista käsin. Viipurin linnan herrat käyttivät karjalaisten talonpoikien ja muiden seudun asukkaiden kielitaitoa ja neuvokkuutta ulkopolitiikan apuna ja ylläpitivät kahdenlaisia taitajia: tiedustelutalonpoikia (*kunskapsbonde*) ja tulkkeja (*ryssetolk*), joista jälkimmäisiä tarvittiin kirjallisia käännöksiä ja neuvotteluja varten. Stolbovan rauhan solmimisen jälkeen verovapauksien myöntäminen venäjän kielen taitoisille välittäjille lopetettiin. Tiedustelu hoidettiin Moskovassa asuvien agenttien ja diplomaattien avulla ja ”Venäjistä alkoi tulla suuri tuntematon, jonka kehitystä ei tunnettu ja jonka sotilaallista voimaa ei osattu arvioida”. (Korhonen 1953, 15–17.)

Venäjän kielen taito sai uutta merkitystä Suomen tultua osaksi Venäjää vuonna 1809. 1800-luvun aikana käytiin monivaiheista väittelyä ruotsin, venäjän ja suomen käytöstä hallinnon ja opetuslaitoksen kielenä. (Polvinen 1984, 172, 176.) Suuriruhtinaskunnan hallinnossa nimenomaan venäjän kielen kääntäjä oli sijoitettu korkeimpaan virkamiesluokkaan. 14-luokkaisessa ”Keisarillisen Majesteetin Armollisessa Arvojärjestyksessä Suomen Suuriruhtinaanmaalle” vuodelta 1897 ”Keisarillisen Suomen Senaatin Venäjänkielen Ylikielenkääntäjä” kuului korkeaan eli 7. arvoluokkaan. Lääninhallituksissa ja postihallituksessa toimi myös kääntäjiä, joita olivat esim. 8. ja 9. arvoluokkaan kuuluva ”Kielenkääntäjä Venäjän kieltä varten” Uudenmaan

lääninhallituksessa ja ”Suomen-Venäjän kielten tulkki” Viipurin lääninhallituksessa. Näiden virkojen hoitajat olivat usein upseereita tai opettajia. (Riikonen 2005.) Tältä osin Suomen ja Venäjän suhteita voidaan tarkastella myös postkolonialistisen käännöstutkimuksen valossa. Tulkkeja tarvitaan valloitetuilla alueilla. Yleensä etsitään ensin nopeaoppisia paikallisia, joista koulutetaan tulkkeja. Heistä käytetään nimitystä heteronominen tulkki. Heihin ei aina luoteta, ja ennen pitkää aletaan kouluttaa omista kansalaisista valloitetujen alueiden kielten taitajia, autonomisia tulkkeja. Jotta taattaisiin tulkkien luotettavuus, heille luodaan ammatillinen hierarkia, heille maksetaan palkkaa ja heidän työnsä määritellään eettiset periaatteet. (Cronin 2006, 86.) Suomesta ei voida puhua siirtomaana, mutta ilmeisesti venäjän kielen kääntäjän ja tulkin asemaa pönkitettiin sekä osana irtautumista ruotsin kielen vallasta että lojaliteetin takaamisena venäläiselle hallinnolle.⁶

Suomen itsenäistyttyä itäraja sulkeutui ja hallinnon ja kaupan kielenä venäjän kielen taidon merkitys väheni. 1920-luvulla julkaistiin vielä jonkin verran venäläistä kirjallisuutta ja emigranttikirjailijoiden teoksia. 1930-luvulla Neuvostoliitosta ja sen kulttuurista tiedettiin Suomessa hyvin vähän, mutta sotien jälkeen tilanne muuttui. Vuosina 1945–1946 venäjistä suomennetun kaunokirjallisuuden osuus lähenei 20 prosenttia kaikesta suomennetusta kaunokirjallisuudesta. Määrät putosivat kuitenkin hyvin nopeasti. Muita kuin kaunokirjallisuuden suomentajia tarvittiin taloudellisten ja hallinnollisten suhteiden hoitoon. Monet kääntäjistä ja tulkeista olivat venäläisten emigranttien jälkeläisiä (Baschmakoff & Leinonen 2001, 373), koska Suomen koululaitoksessa venäjää ei juurikaan opetettu. 1960-luvulla kiinnostus venäjään heräsi. 1960–1970-luvun vaihteessa perustetuissa kieli-instituuteissa, jotka liitettiin 1980-luvun alussa yliopistoihin, alettiin kouluttaa asiategistien, myös venäjänkielisten, kääntäjiä.

1970-luvulla ja 1980-luvun alussa Suomen ja Neuvostoliiton välinen bilateraali kauppa tarjosi töitä kääntäjille ja tulkeille. Tilanne muuttui

yrkästi 1980-luvun puolivälissä ja sen jälkeen kääntämisessä ja tulkauksessa on eletty ylä- ja alamäkien aikaa Venäjän epävakaa poliittisen ja taloudellisen kehityksen vuoksi.

Miten venäjistä on käännetty?

Kuten johdannossa totesin, venäjistä on nähdäkseni käännetty suomeksi hyvin sanatarkasti.⁷ Sanatarkkuus näyttää olevan jonkinlainen normi, jonka mukaan venäjistä pitää kääntää niin, että venäjän kieli näkyy ja kuuluu suomennoksen alta. Andrew Chestermanin (2007, 357) mukaan normi on jonkin yhteiskunnan tai yhteisön käsitys korrektiudesta eli oikeasta tavasta toimia.⁸ Venäjistä kääntämisen kohdalla on vaikea selittää normin syntyminen syytä ja osoittaa tarkkaan, mitä kielenkäytön alueita se kattaa. Seuraavat esimerkit näyttävät, miten normi on vaikuttanut ja vaikuttaa edelleen. Ensimmäinen esimerkkini on 1930-luvulta. Tuohon aikaan Suomessa suhde itäiseen naapurin oli hyvin torjuva. Tutkiessani tuon ajan vähäisiä suomalais-venäläisiä/neuvostoliittolaisia kulttuurisuhteita tutustuin vasemmistolaisiin kulttuurilehtiin, joissa julkaistiin katsauksia neuvostokulttuuriin. Vuosina 1933–1937 ilmestyneessä *Kirjallisuuslehdessä* esiteltiin neuvostokirjallisuutta, ja venäjistä käännetyt artikkelit noudattivat tarkkaan lähtökielen ilmaisuja:

Neuvostokirjailijat ovat pyrkineet ratkomaan ennen muuta tärkeimmän luomistyön tehtävän antaa kuva uudesta ihmisestä, tuoda esille tämän ajan myönteinen sankari. Juuri tässä piilee neuvostokirjallisuuden perusajatus, joka kulkee punaisena lankana Neuvostoliiton parhaimmassa kaunokirjallisuudessa. (Serebrjanski 1937, 189.)

Uuden elämän rakennustyö vaatii yhä uusia ja uusia kantajoukkoja ihmistoiminnan erilaisia aloja varten. Yhä enemmän himmenevät ja hajaantuvat uuden yhteiskunnan ihmisten tietoisuudessa ja toiminnassa ”kapitalismin syntymämerkit”. Mutta ainoastaan tarkkaavainen ja asiaan valmistunut taiteilija voi tarkastaa ja yleistää nämä monimutkaiset prosessit. (Weisman 1937, 283.)

Seuraavat ilmaukset ovat outoja suomen kielessä, eikä niitä käytettäisi muussa kuin venäjistä käännettyssä tekstissä: *ratkomaan ennen muuta tärkeimmän luomistyön tehtävän, piilee perusajatus, yhä uusia ja uusia kantajoukkoja, ihmistoiminnan erilaisia aloja, himmenevät ja hajaantuvat, tarkastaa ja yleistää*. Venäjänkielentaitoiset pystyisivät helposti tekemään tästä tekstistä takaisinkäännöksen. Vaikka *Kirjallisuuslehti* oli vasemmistolainen ja teki tunnetuksi neuvostokulttuuria, nämä käännökset tuskin lukijoita innostivat. Lehdessä julkaistiin myös suomalaisten ja muista kielistä käännettyjä kirjoituksia neuvostokulttuurista, ja niissä kielenkäyttö poikkesi venäjistä käännetystä.

Seuraavat esimerkit ovat omista käännökistäni. Kun itse aloitin venäjistä kääntämisen 1960–1970-luvun vaihteessa, en ollut saanut kääntäjänkoulutusta ja olin sisäistänyt normin, jonka mukaan venäjänkielisen diskurssin erityispiirteet pitää välittää suomeksi mahdollisimman tarkkaan:

Ei luonto sinällään houkuttele taiteilijaa ja katsojaa. Luontoa kuvatessaan taide aina ilmaisee tiettyjä inhimillisiä tunteita ja mielialoja ja herättää ajatuksia ihmiselämästä. Mihail Prišvin, suurenmoinen luonnonkuvaaja ja Venäjän luonnon innoutunut ylistäjä, on ilmaissut loistavasti tämän ajatuksen: ”Olen lempipuhassani: etsin ja löydän luonnosta ihmissielun kauniita puolia.” Näissä sanoissa on ilmaistu maisema- ja asetelmamaalaus sekä minkä tahansa luontoa kuvaavan taiteen tärkein tehtävä. (A. Zis 1976, 37.)

Sismondin teorian keskipisteenä on kysymys markkinoista, realisoinnista ja kriiseistä, ja hän liitti sen kiinteästi porvarillisen yhteiskunnan luokkarakenteen kehittymiseen, työätekevien joukkojen proletaareiksi muuttumisen tendensseihin. Näin hän osui asian ytimeen ja tavoitti historiallisesti kehittyneen ristiriidan, joka pienestä paiseesta oli muuttunut kapitalismin vaaralliseksi taudiksi. (Anikin 1977, 296.)

Suomennoksissani ovat outoja ennen kaikkea epäsuomalaiset sanaliitot: *innoutunut*

ylistäjä, työtätekevien joukkojen proletaareiksi muuttuminen, muuttumisen tendenssit ja piilee perusajatus.

Näitä suomennoksia voidaan tietenkin tarkastella myös siltä kannalta, miten ne ovat sijoittuneet niiden tekstien joukkoon, joiden rinnalla ne on julkaistu. Edellä kuvatut esimerkit kirjojen suomennoksista edustivat hyvin samantyyppistä venäjistä käännettä tekstijoukkoa. Omat käänökseni eivät olennaisesti poikenneet esim. *Tieteen nuoruuden* muiden kääntäjien teksteistä. Tätä kummallista suomen kieltä voi ehkä selittää sillä, että kyse oli periaatteessa Neuvostoliittoon kiinnostuneesti ja kunnioittavasti suhtautuneista julkaisukanavista.

Venäjistä käännettyjä artikkeleita julkaistiin myös ei-vasemmistolaisissa lehdissä. Nekin on käännetty sanatarkasti ja niissä on suoraan välitetty venäjän kielen rakenteet. Esimerkkinä on *Kanava*-lehdestä vuodelta 1973, ja *Kanavassa* tällaisen artikkelin kielenkäyttö erottuu räikeästi muun tekstin kirjoitustyylistä:

Tietysti perinteinen mielikuvitus ei ole ammentanut loppuun tavattoman rikkaita kuvaamismahdollisuuksiaan mutta luulen, että esteettinen tietoisuus meidän päivinämmä on paljon paremmin valmistautunut fiktiivisen vastaanottamiseen kuin 100, 50 tai edes 25 vuotta sitten. (Mihajlov 1973, 383.)

Kummallisia ovat ilmaisut: *perinteinen mielikuvitus, tavattoman rikkaita kuvaamismahdollisuuksiaan, esteettinen tietoisuus, fiktiivisen vastaanottamiseen*. *Kanavassa* tämänkaltaisen tekstin julkaiseminen voisi olla ironiaa: sisältö kyseenalaistetaan kielenkäytön avulla. Käännöksenä teksti edustaa sanatarkkaa venäjistä kääntämistä, mutta *Kanavassa* se erottuu kieli-asultaan jyrkästi lehden muusta tekstijoukosta. 1970-luvun suomalaisen median itsesensuuria vasten tarkasteltuna voidaan kysyä, oliko tämä tapa tehdä vastarintaa neuvostovaiikutteille. Max Jakobson valitti *Kanavassa* (1975, 133–134), että idästä saatu uutinen vastaanotetaan sellaisenaan, kun taas lännestä kertovaa tutkitaan

epäluuloisen arvostelevasti. Saman lehden numeron pääkirjoituksen mukaan (Kanava 1975, 131–132) suomalainen lukija ei saa kriittistä tietoa Neuvostoliitosta, vaikka normaalin lehtimieskäytännön mukaan suomalaiset journalistit seuloisivat ulkoa tulleen aineiston. Kielenkäytöltään outojen käännösten julkaiseminen *Kanavassa* on voinut olla tapa kyseenalaistaa idästä saatu tieto. Sen sopivuutta lehden muuhun sisältöön ei ole kyseenalaistettu ja sen julkaisemista on voitu puolustaa sillä, että käännös välittää tarkasti sen, mitä lähdetekstissä sanotaan. Mihail Bahtin (1991, 280) toteaa, että kirjoittaja voi käyttää vierasta sanaa omiin tarkoituksiinsa siten, että sen alkuperäinen suuntautuminen säilyy, mutta siihen tulee uusi merkitys, joka voi olla parodiainen tai ironinen. Bahtin muistuttaa, että tämä on tavallista normaalikeskustelussa, jossa toistamme toisen sanoja ilmaistaksemme epäilyä, suuttumusta, ironiaa, pilkkaa jne. Vieräs sana saa väistämättä uuden merkityksen ja meidän sille antaman arvon, siitä tulee kaksiääninen. (Emt.). Toini Rahtu (2006) on tutkinut, miten ironinen vaikutelma saadaan aikaan lehtiteksteissä. Hän yhdistää ironisen vaikutelman koherenssin puuttumiseen. Jos venäjistä käännetty teksti eroaa jyrkästi muista saman lajityypin teksteistä eikä ole koherentti suhteessa muuhun julkaisussa käytettyyn kieleen, sen takana voi olla halu ironisoida.

Korpustutkimusta

Laajojen digitaalisessa muodossa olevien tekstikorpusten käyttö käännöstieteessä on avannut uusia näköaloja myös venäjistä suomeksi tehtyjen käännösten tutkimiselle. Anna Maurasen johdolla koottu Savo-korpus koostuu kaunokirjallisuutta ja muiden tekstilajien tekstiä edustavista teksteistä, joista toiset ovat eri kielistä suomennettuja ja toiset alun perin suomeksi kirjoitettuja, edustavat ns. supisuomea. Tästä korpuksesta Mauranen (2004) vertasi frekventimpiä sanoja ja sai yhdeksi tulokseksi, että venäjistä suomennetut tekstit poikkeavat sanas-

toltaan supisuomesta enemmän kuin englannista suomennetut. Sari Eskola (2002) vertasi tiettyjen syntaktisten rakenteiden esiintymistiheyttä venäjistä ja englannista käännettyssä kaunokirjallisuudessa supisuomalaiseen verrattuna. Esimerkiksi voi ottaa staattisen karakterisoinnin funktiossa käytetyn agenttipartisiipin venäjässä, joka välitetään suomennoksissa samanlaisella rakenteella: *Ozarennaja mesjatssem notš byla porazitel'naja* (Boris Pasternak, *Doktor Živago*); *Kuun valaisema yö oli ihmeellinen* (suom. Juhani Konkka). Tämä rakenne on mahdollinen, mutta harvemmin käytetty supisuomessa kuin käännöksissä. Kaikkien analysoimiensa syntaktisten rakenteiden pohjalta Eskola esittää kunkin rakenteen osalta lukumäärät, jotka kertovat, monellako tapauksella englannista ja venäjistä suomennetut tekstit eroavat supisuomesta. Englannin kohdalla niitä oli 2334 ja venäjän kohdalla 3475. Venäjistä käännetty poikkesi selvästi supisuomalaisesta mutta myös englannista käännetystä kirjallisuudesta. Eskola arvelee, että venäjän kaltaisesta kielestä, joka sinänsä on suomalaisille pitkälti tuntematon, rakenteiltaan ja sanontatavoiltaan vieras ja erilainen, halutaan kääntää konservatiivisesti eli lähtökielen ominaisuuksia noudattaen ja sen vivahteita välittäen (Eskola 2002, 238).

Kääntämistä ja ideologiaa tutkivassa väitöskirjassaan Hannu Kemppanen (2008) käytti kokoamaansa korpusta, joka koostui Suomen historiaa käsittelevistä venäjistä suomeksi käännettyistä ja alun perin suomeksi kirjoitetuista teksteistä. Hän vertasi venäjistä käännettyjen historiatekstien kielenkäyttöä alkuperäisiin suomalaisiin avainsana-analyysin avulla: mikä sanojen esiintymistiheys poikkeaa selvästi suomeksi käännettyissä ja alkuperäisissä suomalaisissa teksteissä ja mitä se kertoo suomalaisten ja venäläisten tavasta kuvata samaa aihetta eli Suomen historiaa? Suomennetut historiatekstit kuvastavat Kemppasen mukaan ”ystävyyden ideologiaa”, sillä ”ystävyyys”-sana esiintyy verrattomasti useammin käännettyissä kuin suomeksi kirjoitetuissa teksteissä. Jotkut avainsanat kertovat sanatarkasta kääntämisestä: esim. ”vuosi”-sanon nouseminen avainsanaksi suomennok-

sisia johtuu Suomen ja Neuvostoliiton välisten sopimusten nimistä: YYA-sopimus on usein käännetty sanatarkasti venäläisen mallin mukaan ”Vuoden 1948 sopimus” ja välirauhansopimus ”Vuoden 1940 sopimus” (emt., 103).

Svetlana Probirskaja (2009) selvittää Suomen ja Venäjän suhteita määräävien sopimusten kieltä väitöskirjassaan *Rajankäyntiä*. Hän vertaa maiden välisiä valtiosopimuksia Suomen ja Venäjän muiden maiden kanssa solmimiin valtiosopimuksiin ja etsii tätä kautta maidemme suhteiden erityislaatua avainsana-analyysin avulla. Probirskaja (2009, 109) havaitsee, että jopa suomalaissopimusten luonnoksessa voi esiintyä vanhojen neuvostoaikaisten sopimusten kielenkäyttöä, kuten ”tieteellis-tekninen yhteistyö” (*nautšno-issledovatel'skaja dejatel'nost*). Venäläissopimusten luonnoksissa puhutaan jo modernisti ”tieteellisestä yhteistyöstä” (*nautšnoje sotrudnišestvo*). Tätä hän kutsuu ”takaperiseksi” vaikutukseksi. Probirskaja nostaa myös esiin sen, että sopimuksissa ovat harvinaisia sellaiset sanat kuten ”yhteistyö” ja partikkeli ”ja”, jotka neuvostoaikoina loivat positiivista yhteistyö-auraa venäjistä suomennettuihin teksteihin. Niiden puuttuminen uusista Suomen ja Venäjän välisistä sopimuksista todistaa hänen mukaansa halusta irtautua neuvostoliturgiasta, mutta vaikutussuhde näkyy taustalla: kyse on antineuvostoliturgiasta (Probirskaja 2009, 161).

Vaihtoehtoista kääntämistä

Suomalaisen ja venäläisen kirjoitustyylin eroja ja niiden kääntäjille aiheuttamia ongelmia on tutkinut Inkeri Vehmas-Lehto väitöskirjatutkimuksessaan *Quasi-correctness. A critical study of Finnish translations of Russian journalistic texts* (1989), jossa analysoidaan venäläisten lehtitekstien suomennoksia ja niiden saamaa lukijavastaaottoa. Tekijä luettelee neuvostoliittolaisten lehtitekstien piirteitä, jotka kääntäjät välittivät sellaisinaan käännöksissä: klišeiset ja emotiiviset ilmaukset, paralleeli- ja nominaalirakenteet sekä raskaat lauserakenteet. Käännökset oli tehty osin Neuvostoliitossa ja osin uutistoimisto APN:n

Suomen toimistossa. Vehmas-Lehto teki vaihtoehtoiset käännökset ja vertaili niitä ja niiden vastaanottoa APN:n käännöksiin. Hänen käännöksensä olivat tietääkseni ensimmäinen yritys tehdä vaihtoehtoisia käännöksiä norminmukaisille sanatarkeille käännöksille, joita hän nimitti ”näennäismoitteettomiksi” (*kvazipravilnyj*). Seuraavassa on ensin APN:n käännös ja sitten Vehmas-Lehdon vaihtoehtoinen käännös:

Suuri osuus uusien yhteistyömahdollisuuksien selville saamisessa on Neuvostoliiton ja Suomen pysyvällä hallitusten välisellä taloudellisella yhteistyökomissiolla--- (APN:n käännös).

Se, että Suomi ja Neuvostoliitto ovat löytäneet aina uusia yhteistyömahdollisuuksia, on paljolti Suomen ja Neuvostoliiton pysyvän hallitusten välisen taloudellisen yhteistyökomission ansiota (Vehmas-Lehto 1989, 176.)

Kun Vehmas-Lehdon väitöskirja ilmestyi, venäläisten lehtitekstien kirjoitustapa oli muuttumassa: perestroika oli käynnissä ja pian Neuvostoliittoakaan ei ollut. Tuntui todennäköiseltä, että lehtitekstit muuttuvat, kuten myös tapahtui. Sanasto muuttui erityisen selvästi: positiiviset ilmaukset saivat negatiivisen merkityksen ja kieleen tulvi lainasanoja. Myllerrysten jälkeen lehtitekstien kielen rakenne on palannut osittain entiseen uomaansa. Marjatta Vanhala-Aniszewski (2005, 144–146) luettelee 2000-luvun alun venäläisten mediatekstien syntaktisia piirteitä: emotiivisia retorisia kysymyksiä, toistoja ja huudahduksia. Luettelossa on selviä yhtymäkohtia Vehmas-Lehdon kuvauksiin. Sen sijaan tyylien sekoittuminen, arkikielen syntaksin imitointi ja intertekstuaalisuus ovat uusia piirteitä venäläisissä mediateksteissä neuvostoaikoihin verrattuna.

Inkeri Vehmas-Lehdon väitöskirjassaan tekemät vaihtoehtokäännökset näennäismoitteettomille sanatarkeille käännöksille ovat saaneet kiinnostavaa jatkoa. Antti Karppinen on kirjoittanut kolme teosta, joissa hän esittelee uutta venäläistä poliittista ajattelua ja lehtikirjoittelua: *Venäjän aatetta jäljittämässä* (1999),

Minne troikka rientää?(2003) ja *Sirppi, vasara ja tähti: kansallisesta aatteesta uuden Venäjän ideologia* (2006).⁹ Näissä teoksissa on suoraan venäjästä käännetyksi merkittyjä sitaatteja venäläisistä lehdistä. Karppisen¹⁰ suomennokset eivät ole sanatarkeja ja lähdetekstin rakenteita ja sananvalintaa on muotoiltu suomen kielelle ominaisiksi eli kotoutettu. Havainnollistaakseni Karppisen käännösstrategiaa olen tehnyt oman sanatarkean käännökseni, jonka esitän Karppisen käännöksen jälkeen. Esimerkki on *Rossijskaja gazeta* -lehdessä 23.12.2004 julkaistusta Vitali Tretjakovin artikkelista ”Nakanune 2005-go” (Vuoden 2005 aattona):

Loogisesti ajatellen ei tulisi viettää sellaisen rikollisen valtion voiton 60-vuotispäivää jostain fasisisesta Hitleristä. Historian tulkitseminen johdonmukaisella tavalla on usein johtanut typeryyksiin. Pitäisikö meidän jälleen kerran katua omia syntejämme ja samalla antaa anteeksi vieraiden rikkomukset? (Karppinen 2006, 194.)

Ja tietenkin, miksi juhlia rikollisten johtaman rikollisen maan 60-vuotisvoittoa jostain fasismista ja jostain Hitleristä?! Historian arvon palauttaminen on yleensä hyvin pragmaattista, sen takaa näkyy aina materiaallinen intressi. Mutta miksi meidän pitää uppoutua tällaiseen idioottisuuteen? Että jälleen kerran voisimme katua omia syntejämme, jälleen kerran antaen anteeksi vieraille? (Suomennos – MJ.)

Emotionaalisuus on selvästi vähentynyt Karppisen käännöksessä: siinä on vähemmän huudahduksia ja retorisia kysymyksiä, väritykset ilmaisut on käännetty neutraalein vastinein ja lauseita on yhdistetty.

Karppinen antaa joissakin suomennetuissa sitaateissa venäjänkieliset ilmaukset translitteroituina, osin samassa kieliopillisessa muodossa kuin lähtötekstissä, osin perusmuodossa. Seuraava ote on Tretjakovin artikkelin lopusta.

Venäjän vallankumousten vuosisata oli suurenmoisten ja kauhistuttava (*grandiozno i užasno*). Emme tule pelastamaan Venäjää, ellemmme arvokkaasti ja

jalomielisesti, ts. rehellisesti ja samalla ylpeästi hyvästele mennyttä vuosisataa. Tämä on tänään Venäjän kansallinen aate. Tosin näemme sen nurjalta puolelta. Tämä siksi, että aatteen oikeata puolta, sen myönteisiä ihanteita emme vieläkään ole itsellemme tiedostaneet emmekä löytäneet sille kaikelle lopullista sanamuotoa (*ne osoznali i ne sformulirovali*). (Karppinen 2006, 195.)

Venäjän vallankumousten vuosisata oli suurenmoinen ja hirveä. Jos emme hyvästele sitä arvokkaasti ja jalomielisesti, siis yhtä aikaa rehellisesti ja ylpeästi, emme pelasta Venäjää. Ja se taas on tänään kansallinen ideamme, tosin nurin päin käännetty. Sillä päälyyspuolta, myönteistä ihannetta, kuten sanottiin 1800-luvulla, ennen Venäjän vallankumousten vuosisataa, emme ole vielä tunnistanee emmekä muotoilleet. (Suomennos – MJ.)

Tässä katkelmasta on poistettu lähdetekstin ilmauksia: *kuten sanottiin 1800-luvulla ja Venäjän vallankumousten vuosisata*. Siihen on myös tehty lisäyksiä ja selityksiä: *Venäjän kansallinen aate, ole itsellemme tiedostaneet, löytäneet sille kaikelle lopullista sanamuotoa*.

Toinen esimerkki on Viktor Kalitvjanskin artikkelista ”Rossija spasetsja sama” (Venäjä pelastaa itse itsensä) joka on julkaistu *Moskovskije novosti* -lehdessä 2.9.2005. Ekonomisti Kalitvjanski puolustaa venäläisten kykyä selviytyä:

Venäläinen ihminen ei tänäkään päivänä usko vallanpitäjiin, mutta nyt ensimmäisen kerran koko maan historiassa hän voi elää miltei (esivallasta) riippumatta. Tuhatvuotisen historiansa aikana Venäjä on tänään eniten vapaa maa. Venäjä on vielä sairas, mutta on olemassa mahdollisuus, että se tulee terveeksi. Esivalta ja ”yksityinen” eliitti elää maan luonnonvarojen ja monopolimistuksen turvin, niiden kuluttamisen laskuun. Tällä eliitillä on hallussaan puolet maan taloudesta. Väestön valtaenemmistö elää (kansan omaisuuden) toisen puoliskon varassa, ikään kuin (jo) kapitalismissa. Monesti tavalliset ihmiset, jopa kokonaiset kaupungit ovat järjestämässä elämänsä täysin järke-

västi ja menestyvät jo uudessa olomuodossaan. On siis toiveita... (Karppinen 2006, 242–243.)

Tänään Venäjä on eniten vapaa maa koko tuhatvuotisen historiansa aikana. Se on vielä sairas, mutta on mahdollisuus (ei toive vaan mahdollisuus) että se paranisi. Venäläinen ihminen ei tänään luota valtaan, mutta ehkä ensimmäistä kertaa hän voi elää vallasta riippumatta. Eliitti – sekä valtiollinen että ”yksityinen” – elää luonnonvarojen ja monopolien kustannuksella. Se on vähintään kuin puolet kansantaloudesta. Jäljellejäävä väestön valtaosa yrittää elää toisella puolella ”kapitalismin mukaan”. Vaikka itketään katkerasti nyky-Venäjän kohtaloa – se kehittyy. Ja – sitä raahaavat eteenpäin tavalliset Venäjän kansalaiset. (Suomennos – MJ.)

Tässä Karppinen on muuttanut lausejärjestystä ja lisännyt selventävää tietoa sekä sulkeisiin että tekstiin.

Sekä Vehmas-Lehdon että Karppisen suomennokset edustavat vaihtoehtoista tapaa välittää venäjänkielistä sanomalehtikieltä suomeksi. Molempien kohdalla voidaan tietenkin väittää, että he ovat kääntäneet liian vapaasti ja häivytäneet tekstien ”venäläisyyden”. Myönnän, että jos kyseessä on kaunokirjallisuutta lähenevä tunnetun kirjoittajan esseeteksti, josta olen käyttänyt nimeä ”tekijän teksti” (*avtorski tekst*) (Jänis 2006, 29), kääntäjän kamppailu vieraannuttavan ja kotouttavan kääntämisen välillä on hankalampaa kuin jos kyseessä on uutinen tai vähemmän tunnetun kirjoittajan kommentti. Venäläinen journalistinen teksti on tietenkin myös muuttunut neuvostoaajoista, mutta vähemmän rakenteiltaan kuin arvottamisiltaan ja painoituksiltaan. Kun esittelin tässä artikkelissa kuvaamiani esimerkkejä venäjän kääntäjäminaarissa 21.11.2008, jotkut vetosivat siihen, että Karppinen on saanut paljon parempaa venäjänkielistä tekstiä käännettäväkseen kuin neuvostoaikojen tekstien kääntäjät. Tästäkin voi olla kyse, mutta Vehmas-Lehdon ja Karppisen vaihtoehtoisten käännösten samankaltaisuus näyttäisi osoittavan, että neuvostoaikojen ja

nykyvenäläisten lehtitekstien kielenkäytössä on paljon samaa ja tämän kielenkäytön välittäminen suomenkielisessä käännöksessä on edelleen ongelmallista.

Väite että venäjstä suomeksi kääntämisessä on vallalla eri normi kuin muista kielistä kääntämisessä, edellyttää lisää systemaattista tutkimusta ja vertailua muista kielistä käännettyihin teksteihin. Myös normin synty on hämärän peitossa, ja vastauksen etsiminen siihen, miksi venäjstä käännetään tarkasti venäläistä lauserakennetta myötäillen, perustuu spekulatioihin. Probirskaja (2009, 174) luettelee vieraannuttavan kääntämisen mahdollisia syitä: 1. hyväntahtoinen vieraan kulttuurin esiintuominen, 2. valtakulttuurin konventioiden vastustaminen, 3. stereotyypp-

pien, toiseuden ja eksotiikan ylläpitäminen, 4. vieraan kulttuurin erottaminen omasta tai sille käänteisenä oman identiteetin ylläpitäminen suhteessa vieraaseen, 5. uskollinen kääntäminen, 6. vieraan kulttuurin ja sen ideologian vaikutus tai 7. interferenssi. Näistä ainakin 3., 4. ja 7. kohta tuntuisivat soveltuvan selittämään venäjstä suomeksi kääntämisen erityisyyden syitä.

Zauberga (2001, 272) käyttää käännöstieteen termiä *translationese* ("kääntämisen tuloksena syntynyt kieli") kuvaamaan monissa kulttuureissa sanatarkan kääntämisen tai heikon kohdekielen taidon tuloksena syntyntä kieltä, joka pahimmillaan vaikeuttaa ymmärtämistä ja luo lähdetekstistä väärän kuvan. Parhaimmillaan se korkeintaan synnyttää koomisen vaikutelman.

Viitteet

- 1 Venäläisen kaunokirjallisuuden suomentamisesta ja suomennoksista ks. Jänis, Pesonen 2006 ja Hellman 2009.
- 2 Kiistattomimmin tämä näkyy kaunokirjallisuuden kääntämisessä, jossa uusi käännös on uudenlainen representaatio lähtötekstistä.
- 3 Näiden välittäjien toimintaa ei yleensä huomata, mutta joskus se saattaa johdattaa hyvinkin jännittäviin tutkimuspolkuihin. Hyvä esimerkki on Oula Silvennoisen väitöskirjatutkimus *Salaiset aseveljet* (2008), jolle antoi virikkeen arkistosta löytynyt kuitti, jolla tulkki vahvisti luovuttaneensa Puolustusvoimille Einsatzkommando der Sicherheitspolizei -nimisen yksikön palveluksessa haltuunsa saamaa omaisuutta. Tällaisten yksiköiden toiminta Suomessa oli aiemmin kiistetty.
- 4 *Jatkosodan historiassa*, osa 6, (1994, 249) kuvataan venäläisille suunnattua propagandaa ja sotavankien käyttämistä tulkkeina ja heidän valvontaansa.
- 5 Venäläisistä käännöstieteen funktionalisteista lähemmin, esim. Vehmas-Lehto 2008, 19.
- 6 Nykyisessä maahanmuuttajatulkkien koulutuksessa näkyy Croninin kuvaama kehitys: asema, palkka ja eettiset toimintaohjeet takaavat lojaliteetin.
- 7 Tähän johtopäätökseen tulin, kun tutkin näytelmien kääntämistä väitöskirjatutkimuksessani (Jänis 1991).
- 8 Kääntämisen normeista tarkemmin, esim. Cheserman 2007.
- 9 Näiden teosten aineistosta Karppinen on tehnyt myös englanninkielisen teoksen *Sickle, Hammer and Star* (2006), jonka suoriksi sitaateiksi merkityt englanninkieliset käännökset on tehty suomenkielisten sitaattikäännösten pohjalta.
- 10 *Sirpin, vasaran ja tähden* esipuheessa Karppinen tosin kiittää kääntäjiä, mutta nimiä ei mainita.

Lähteet

- Anikin, Andrei (1977), *Tieteen nuoruus. Taloustieteellisen ajattelun historiaa*. Suom.: Antero Tiusanen, Kari Salo, Marja Jänis. Moskova: Edistys.
- Bahtin, Mihail (1991), *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suom. Paula Nieminen ja Tapani Laine. Helsinki: Orient Express.
- Baker, Mona (2006), *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London and New York: Routledge.
- Baschmakoff, Natalia & Leinonen, Marja (2001), *Russian life in Finland 1917–1939: a local and oral history*. Helsinki: Institute for Russian and East European Studies.
- Chesterman, Andrew (2007), Kääntämisen normit. – *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Toim. H.K. Riikonen et al. Helsinki: SKS, 357–364.
- Cronin, Michael (2006), *Translation and Identity*. London and New York: Routledge.
- Eskola, Sari (2002), *Syntetisoivat rakenteet käännös-suomessa: suomennetun kaunokirjallisuuden ominaispiirteiden tarkastelua korpusmenetelmällä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Hellman, Ben (2008), *Puškinista Peleviniin. Venäläisen kaunokirjallisuuden suomennosten bibliografia 1876–2007*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Itsesensuurikeskustelu (1975), *Kanava*, 3, 131–132.
- Jakobson, Max (1975), Itsesensuurista. – *Kanava*, 3, 133–134.
- Jatkosodan historia, osa 6: Meri- ja ilmapuolustus, hallinto ja sotatalous, huolto ja aselajit, kotijoukot* (1994), Toim. Maanpuolustuskorkeakoulun historian laitoksen. Porvoo: WSOY.
- Jänis, Marja (1991), *Kirjallisuutta ja teatteriteksti. Tutkimus näytelmien kääntämisestä esimerkkiaineistona Anton Tšehovin Kolmen sisaren kolme suomennosta*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Jänis, Marja (2006), *Venäjistä suomeksi ja suomesta venäjäksi*. Helsinki: Aleksanteri-instituutti.
- Jänis, Marja & Pesonen, Pekka (2007), Venäläinen kirjallisuus. – *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Toim. H.K. Riikonen et al. Helsinki: SKS, 189–205.
- Kalitivjanski, Viktor (2005), Rossija spasetsja sama. – *Moskovskije novosti* 2.9.2005. Integrum.
- Karppinen, Antti (1999), *Venäjän aatetta jäljittämässä*. Porvoo: WSOY.
- Karppinen, Antti (2003), *Minne troikka rientää?* Porvoo: WSOY.
- Karppinen, Antti (2006), *Sirppi, vasara ja tähti: kansallisesta aatteesta uuden Venäjän ideologia*. Helsinki: WSOY.
- Karppinen, Antti (2006), *The Hammer, Sickles, and Star*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Kemppanen, Hannu (2007), *Avainsanoja ja ideologiaa: käännettyjen ja ei-käännettyjen historiatekstien korpuslingvistinen analyysi*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Korhonen, Arvi (1953), *Eerikki Antinpoika*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Lianeri, Alexandra (2002), Translation and the Establishment of Liberal Democracy in Nineteenth Century England: Constructing the Political as an Interpretive Act. – *Translation and Power*. Ed. Maria Tymoczko and Edwin Gentzler. Amherst: Massachusetts University Press, 1–24.
- Mauranen, Anna (2004). Corpora, universals and intefereence. – *Translation Universals: Do they exist?* Ed. Anna Mauranen and Pekka Kujamäki. Amsterdam: John Benjamins, 65–82.
- Mihajlov, Alexandr (1973), Taiteilijan mielikuviutus ja 20. vuosisadan intellektuaaliset myrskyt. – *Kanava* 6, 382–384.
- Polvinen, Tuomo (1984), *Valtakunta ja rajamaa. N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904*. Helsinki: WSOY.
- Probirskaja, Svetlana (2009), *Rajankäyntiä. Suomen ja Venäjän kahdenväliset valtiosopimukset käännöstieteellisen avainsana-analyysin valossa*. Tampere: Tampere University Press.
- Rahtu, Toini (2006), *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Helsinki: SKS.
- Riikonen Hannu K. (2005), Seitsemännessä arvoluokassa. Näkökulmia kielenkääntäjien asemaan. – *Kääntäjä* 2, 56–57.
- Serebranski, O. (1937), Neuvostokirjallisuus viiden vuoden aikana. – *Kirjallisuuslehti*, 12–13.
- Silvennoinen, Oula (2008), *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- Tretjakov, Vitali (2004), Nakanune 2005. – *Rossijskaja gazeta* 23.12.2004. Integrum.
- Tymoczko, Maria (2007). *Enlarging Translation, Empowering Translators*. Manchester: St. Jerome.
- Tymoczko, Maria and Gentzler, Edwin (2002), *Translation and Power*. Amherst: Massachusetts University Press.
- Vanhala-Aniszewski, Marjatta (2005). Tendentsii razvitija postsovetского media-teksta. – *Re-reading Soviet and Post-Soviet Texts*. Ed. Natalia Baschmakoff & Marjatta Vanhala-Aniszewski. Joensuu: University of Joensuu, 140–155.
- Vehmas-Lehto, Inkeri (1989), *Quasi-correctness. A critical study of Finnish translations of Russian*

- journalistic texts*. Helsinki: Neuvostoliitto-instituutin vuosikirja 31.
- Vehmas-Lehto, Inkeri (2008), Käännöstiede murroksessa. Onko käännöstutkimuksessa särmää? – *Kohteena käännös. Uusia näkökulmia kääntämisen ja tulkkauksen tutkimiseen ja opiskelemiseen*. Toim. Irmeli Helin ja Hilikka Yli-Jokipii. Helsinki: Yliopistopaino.
- Weisman, E. (1937), Ja Gorkin jälkeen tulivat... – *Kirjallisuuslehti* 16-17, 282–285.
- Venuti, Lawrence (1995). *The Translator's Invisibility: A history of translation*. London & New York: Routledge.
- Venuti, Lawrence (1998). *The Scandals of Translation. Towards an ethics of difference*. London & New York: Routledge.
- Zauberga, Ieva (2001). Discourse Interference in Translation. – *Across Languages and Cultures* 2(2), 265–276.
- Zis, Avner (1976), *Marxilaisen estetiikan perusteet*. Suom. Marja Jänis. Moskova: Edistys.